

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОХОРОНИ СПАДКОВОГО МАЙНА

CURRENT TRENDS OF HERITAGE PROPERTY PROTECTION

Кравчик М.Б., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено дослідженню особливостей охорони спадкового майна на підставі проведеного аналізу чинного цивільного законодавства України, обґрунтовано взаємодію норм цивільного, нотаріального законодавства з практичним здійсненням охорони спадкового майна на ґрунті наукових доведень, рекомендацій та аналізу судової практики. Оскільки спадкове право посідає особливе місце в житті кожної людини, адже хоча б раз за життя кожен стає спадкодавцем та наділяється правом стати спадкоємцем. Кожен член суспільства наділяється можливістю здійснити власне волевиявлення на випадок своєї смерті шляхом розпорядження власним майном. Норми спадкового права врегульовують відносини щодо переходу прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємця в порядку універсального правонаступництва. На законодавчому рівні закріплено коло осіб які виступатимуть спадкоємцями, процедуру здійснення розпорядження на випадок смерті, а також оформлення спадщини з настанням юридичного факту смерті спадкодавця. На підставі ст. 1216 ЦК України сам факт смерті особи зумовлює перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців. З моменту відкриття спадщини до прийняття спадкової маси спадкоємцями за заповітом та за законом вона не належить жодній особі, а отже її статус є невідомим. Надскладним питанням в такій ситуації постає необхідність вчинення спектру дій щодо охорони спадкового майна, захисту від розкрадання, його утримання та догляду. Вчинення фактичних та юридичних дій спрямовані на вжиття всіх необхідних заходів спрямованих на збереження спадкової маси до моменту реалізації майнових прав та обов'язків спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів.

Проведено аналіз нормативно-правових актів які врегульовують процедуру охорони спадкового майна та визначено напрями їх подальшого розвитку та вдосконалення з метою усунення недоліків при вчиненні фактичних і юридичних охоронюваних дій до прийняття спадщини спадкоємцями, а у випадку не прийняття її такими, то до закінчення строку з метою захисту прав та інтересів останніх.

Ключові слова: спадкування, прийняття спадщини, спадкоємці, охорона спадкового майна.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the protection of inherited property based on the analysis of the current civil legislation of Ukraine, the interaction of the norms of civil and notarial legislation with the practical implementation of the protection of inherited property on the basis of scientific evidence, recommendations and analysis of judicial practice is substantiated. Since the right of inheritance occupies a special place in the life of every person, because at least once in a lifetime, everyone becomes a testator and is given the right to become an heir. Each member of society is given the opportunity to exercise his own will in the event of his death by disposing of his own property. The norms of inheritance law regulate relations regarding the transfer of rights and obligations from the testator to the heir in the order of universal legal succession. At the legislative level, the circle of persons who will act as heirs, the procedure for making an order in case of death, as well as registration of inheritance upon the occurrence of the legal fact of the death of the testator are established. On the basis of Art. 1216 of the Civil Code of Ukraine, the very fact of a person's death determines the transfer of rights and obligations from the testator to the heirs. From the moment of the opening of the inheritance until the acceptance of the inheritance by the heirs according to the will and by law, it does not belong to any person, and therefore its status is uncertain. An extremely difficult issue in such a situation is the need to take a range of actions regarding the protection of inherited property, protection against theft, its maintenance and care. Taking factual and legal actions is aimed at taking all the necessary measures aimed at preserving the inheritance until the moment of realization of the property rights and obligations of the heirs, receivers and creditors.

An analysis of legal acts regulating the procedure for the protection of inherited property was carried out, and the directions for their further development and improvement were determined in order to eliminate deficiencies in the implementation of actual and legal protective actions before the acceptance of the inheritance by the heirs, and in the event that they do not accept it, then before the end of the term in order to protection of the rights and interests of the latter.

Key words: inheritance, acceptance of inheritance, heirs, protection of inherited property.

Постановка проблеми. Охорона спадкового майна являє собою юридично-технічний комплекс заходів спадкового права через призму процесуальних дій щодо забезпечення можливості виконання останньої волі спадкодавця з метою надання можливості спадкоємцям прийняти у порядку спадкування те майно, яке залишив після себе спадкодавець у цілісності та схоронності. Оскільки статус спадкової маси з моменту відкриття спадщини до прийняття її спадкоємцями залишається не визначеним виникає необхідність охорони спадкового майна та управління спадковим майном, а також вжиття всіх необхідних охоронюваних заходів з метою забезпечення цілісності та схоронності такого, що є ключовим аспектом інституту охорони спадкового майна щодо реалізації волі спадкодавця та забезпечення захисту прав та інтересів спадкоємців, в тому числі відказоодержувачів та кредиторів.

Відсутність систематизації нормативно-правових актів та чіткої взаємодії норм цивільного законодавства вцілому щодо захисту спадкових прав суб'єктів спадкових правовідносин, а також враховуючи прогалини у врегулюванні, що стає відбитком на нотаріальній і судовій практиці зумовила потребу даного дослідження. Не визначено чітких рекомендацій в комплексі процесуальних дій щодо здійснення охорони спадкового майна нотаріусом з прив'язкою до часових меж проведення такої процедури.

Дослідження формування процедури та здійснення охорони спадкового майна, аналіз основних положень та процедурних аспектів має важливе теоретичне та практичне значення.

Теоретико-правовому та практичному дослідженню проблем охорони спадкового майна присвячено праці В. В. Васильченка, І. В. Граніної, М. М. Дякович, Ю. В. Желіховської, Ю. О. Заїки, О. Є. Кухарева, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси та інших видатних науковців-цивілістів, проте питання удосконалення та дослідження даних процесів і надалі має місце.

Мета статті. Метою статті є науковий аналіз особливостей охорони спадкового майна враховуючи досвід застосування Цивільного кодексу України у врегулюванні правових понять та конструкцій з виробленням рекомендацій з приводу проведення такої складної та тривалої в часі процедури як охорона спадкового майна із проведенням його відповідного опису.

Виклад основного матеріалу. Впродовж усього життя кожна особа так чи інакше має змогу бути спадкодавцем чи спадкоємцем. У випадку належності на праві власності в особи майна у неї виникатиме бажання передання його тим особам яких вона визначить, або ж тим з якими вона перебуває у тісному зв'язку та родинних

відносинах. Суб'єктами прав та обов'язків спадкодавця після його смерті стають спадкоємці за заповітом та за законом, проте до прийняття ними спадщини чи у випадку коли останні не знають про відкриття спадщини майно померлого спадкодавця потребує охорони. Кожній особі надано можливість реалізувати своє право на спадкування з одночасним закріпленням процедури збереження спадкової маси. Власне положення ст. 1283 Цивільного кодексу України передбачають конструкцію охорони спадкового майна. Вжиття заходів щодо охорони спадкового майна розглядається як одна із найважливіших нотаріальних дій, що гарантує захист майнових прав громадян. [1].

Дослідженням проблем охорони спадкового майна присвячено праці В. В. Васильченка, І. В. Граніної, М. М. Дякович, Ю. В. Желіховської, Ю. О. Заїки, О. Є. Кухарєва, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси та інших видатних науковців-цивілістів.

В юридичній літературі існують різні підходи визначення поняття охорони спадкового майна. В. В. Васильченко дотримується думки, що охороною спадкового майна є комплекс заходів, що спрямовані за забезпечення збереження майна, попередження його псування або/і знищення [2, с. 117]. Охорону спадкового майна М. М. Дякович прирівнює до його зберігання до моменту вжиття заходів, пов'язаних із його прийняттям спадкоємцями за законом або за заповітом, поряд з тим підтримання його у належному стані [3, с. 1058]. Р. К. Буркацький зазначає, що охорона спадкового майна є одним із найважливіших інститутів, який забезпечує права та інтереси спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця [4, с. 235]. Вжиття заходів щодо охорони спадкового майна здійснюється з метою забезпечення інтересів спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів спадкодавця, територіальної громади, держави, а головне для того, щоб спадкове майно збереглося у тій кількості та якості до прийняття спадщини, яким воно було на час її відкриття [5, с. 55]. Охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями. Охорона спадкового майна триває до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини [6, с. 16]. До суб'єктів, які можуть вживати заходи до охорони спадкового майна належать: нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, виконавці заповіту, якщо їх на виконання таких дій призначив спадкодавець. На підставі заяви спадкоємців, повідомлення юридичних осіб – підприємств, установ, організацій, рішення суду – у тому випадку, якщо таким рішенням оголошено особу померлою, або ж за їх власною ініціативою у разі наявності загрози, що може спричинити незбереження такого майна на вище перелічених осіб покладається обов'язок вжиття заходів щодо охорони спадкового майна.

Часто постає питання чи можуть нотаріуси чи посадовим особам органів місцевого самоврядування з власної ініціативи вживати заходів щодо охорони спадкового майна. Так як місце відкриття спадщини та місце проживання спадкоємців часто можуть бути територіально віддаленими і не співпадати, а встановлення кола спадкоємців може розтягнутись у часі на тижні, місяці нотаріуси та посадові особи мають право і повинні проявляти ініціативу, як уповноважені державою суб'єкти для охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, в різних сферах, в тому числі і спадковій. Законом передбачено право суб'єктів охорони спадкового майна укладати з іншими особами договори, предметом яких буде здійснення охорони спадкового майна конкретного спадкодавця, тому вбачається, що такі дії слід розцінювати це як позитивне явище, враховуючи завантаженість нотаріусів та службовців місцевого самоврядування.

Якщо буде призначено певну особу на виконання саме таких функцій, то ефективність охорони буде більшою.

Заохочувальним моментом стане те, що після виконання заходів щодо охорони спадкового майна, витрати понесені особою на їх здійснення, відшкодовуються або спадкоємцями, або з місцевого бюджету органом місцевого самоврядування, у власність якого перейшов спадок, якщо спадщину визнано судом відумерлою.

Зрозумілою є проблема щодо загрози знищення та пошкодження майна, можливості розкрадання, яка існує за життя спадкодавця, проте він може у всякий спосіб забезпечувати його цілісність та схоронність здійснюючи право власності. Після смерті спадкодавця такі дії, методи та способи є відсутніми оскільки відсутній суб'єкт, тобто після смерті спадкодавця охорона майна не здійснюється аж до часу відкриття спадщини. Тільки з даного моменту будуть вживатися заходи щодо охорони спадкового майна, проте тривалість здійснення таких заходів є не встановленою і певною мірою вона залежить від розвитку спадкових правовідносин та триватиме до моменту допоки відпадує підстави, які спричинили застосування таких заходів. Охорона спадкового майна триває до закінчення строку для прийняття спадщини або до дати набрання законної сили рішенням суду, яким спадщина визнається відумерлою [7, с. 134].

Заходи щодо охорони спадкового майна полягають у забезпеченні охорони та збереженню майна і вживаються на підставі опису спадкового майна із складанням акту опису після прийняття відповідної заяви про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, здійснення опису спадкового майна на підставі правовстановлюючих документів, свідоцтва про смерть та довідки про останнє місце проживання спадкодавця. Нотаріус за місцем відкриття спадщини вживає заходів щодо охорони спадкового майна, одночасно і нотаріус чи посадова особа органів місцевого самоврядування припиняє відповідні заходи. Нотаріус вживає заходів щодо охорони спадкового майна лише після встановлення факту смерті спадкодавця (на підставі свідоцтва про смерть, а у разі його відсутності на підставі копії актового запису про реєстрацію смерті та витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису про смерть), та на підставі документів в яких визначено час і місце відкриття спадщини, але не пізніше наступного дня з дня надходження йому таких документів. Одночасно нотаріус чи уповноважена особа органу місцевого самоврядування доводить до відома зберігачу його обов'язок вживати усіх заходів для забезпечення зберігання майна в цілісності та схоронності.

У випадку коли спадкодавець складаючи заповіт зазначив особу виконавця заповіту (фізичну чи юридичну особу) то охорона спадкового майна забезпечуватиметься виконавцем заповіту (за його згодою). Особливістю призначення виконавця заповіту є те, що повністю реалізується принцип вільного волевиявлення. Виконавець заповіту може належати як до числа близьких родичів спадкодавця так і до осіб які пов'язані із заповідачем дружніми відносинами із великим ступенем довіри; важливим є наявність у виконавця заповіту добросовісності та особистих відповідальних якостей. Здійснюючи охорону спадкового майна виконавець заповіту за якісне збереження майна та передачу його спадкоємцям отримує визначену йому за це плату, тому можна припустити, що виконавець заповіту буде більш ефективно забезпечувати охорону майна аніж нотаріус чи посадові особи органів місцевого самоврядування, які через свою надзайнятність можуть забезпечити охорону не на найкращому рівні. У випадку коли виконавець заповіту не належно виконує обов'язки по охороні спадкового майна спадкоємці наділяються правом звернення до суду з позовом про усунення виконавця заповіту від його повноважень.

На підставі ст. 1284 ЦК України, якщо має місце спадкування за заповітом, а до частини спадщини спадкування здійснюється за законом то на визначеного виконавця

заповіту покладається обов'язок вживати заходи щодо охорони всієї спадщини. Спадкоємці за законом наділяються правом надати повноваження щодо охорони спадкового майна по відношенню до їх частини що спадкуватиметься за законом, іншій особі. У випадку коли заповідач не призначив виконавця заповіту, або ж останній був усунений виконання покладених на нього обов'язків чи відмовився, правом на призначення виконавця заповіту наділяється нотаріус чи орган місцевого самоврядування. Якщо ж спадкоємці самостійно в силу певних обставин не надали повноважень особі виконавцеві заповіту щодо охорони спадкового майна то за їх вимогою таку особу може призначити суд. Також спадкоємці наділяються правом здійснення на будь якому етапі контролю над діями виконавця заповіту вимоги надання ним звіту по виконанню його обов'язків (як на проміжних етапах так і на завершальному), а у випадку порушення їх прав правонаступники мають право на звернення до суду щодо неправомірності дій виконавця заповіту впродовж року після виявлення таких порушень. Повноваження виконавця заповіту припиняються лише після виконання волі заповідача шляхом вилучення нотаріусом виданого ним документу після погодження із спадкоємцями та відкритою особою.

Окрім обов'язків виконавець заповіту наділяється правом відмови від виконання покладених на нього повноважень по охороні. У разі коли таке рішення прийнято він зобов'язаний повідомити про свою відмову спадкоємців, проте, у випадку коли його дії є невідкладними по відношенню до спадкового майна він не може реалізувати право відмови, оскільки це може призвести до завдання збитків спадкоємцям. Одночасно, якщо виконавцем заповіту вчинено дії через які спадкоємці понесли збитки, виконавець заповіту через невиконання своїх повноважень нестиме відповідальність за завдання збитків спадкоємцям.

У практиці відомі договори на управління спадщиною які мають право укладати нотаріуси чи орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини у випадках якщо спадкоємці відсутні, або їх не встановлено, а у складі спадкового майна є майно по відношенню до якого необ-

хідне професійне управління, як запорука підтримання його у належному стані, яке передбачає вчинення певних юридичних чи/та фактичних дій. До такого майна відносять підприємства як єдиний майновий комплекс, цінні папери, частки в статутному капіталі, морські судна, майнові права інтелектуальної власності. Обираючи особу професійного зберігача з якою буде укладено договір, нотаріус чи орган місцевого самоврядування в першу чергу мав би керуватись наявністю відповідних знань та навиків для здійснення такого управління в відповідній сфері, можливості забезпечення схоронності такого майна та прерогативою можливості отримання прибутку на підставі діяльності управителя від здійснення ним своїх повноважень не менш ніж тому який би отримував спадкодавець будучи живим. Законодавець не визначає коло осіб які можуть виступати управителями за договором, не визначає переліку дозвільних документів якими повинен володіти останній, не визначено відповідних навиків, засобів і знарядь, відповідно нотаріус чи орган місцевого самоврядування за власним переконанням може обирати іншу сторону договору з врахуванням особливостей спадкового майна та особливостей в управлінні ним. Управитель наділяється правом отримання плати за виконання умов договору та правом на вчинення всіх необхідних дій для отримання доходу від такого майна. Прикладом таких правочинів можуть бути договори позики, оренди (найму), зберігання та інші. Управитель також може розпорядитися таким майном, якщо для цього є вагомий підстави, наприклад передбачається падіння цін на акції на фондовому ринку і для того, щоб зберегти хоча б якийсь капітал управитель приймає рішення продати їх [8, с. 31].

З огляду на вище наведене слід зазначити, що охорона спадкового майна здійснюється нотаріусом, виконавцем заповіту або іншою уповноваженою на це особою (суди слід віднести управителя спадковим майном за договором) як заходи, які покликані забезпечувати останню волю спадкодавця та надання можливості спадкоємцями прийняти у порядку спадкування усе те майно, яке залишив після своєї смерті спадкодавець у цілісності та схоронності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із життям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя : Рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 р.; Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09#Text> (дата звернення: 29.06.2023).
2. Васильченко В.В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування : посіб. Харків : Одіссей, 2007. 480 с.
3. Кузнецова Н.С., Луць В. В. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар. / за ред.. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 1088 с.
4. Буркацький Л.К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 382 с.
5. Васильченко В.В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування : посіб. Харків : Одіссей, 2007. 480 с.
6. Граніна І. В. Актуальні питання охорони спадкового майна виконавцем заповіту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* № 7. 2014. С. 16–18.
7. Гончарова А.А. Спадкування за законом: історичні передумови сучасного стану. *Правові горизонти.* 2018. № 8. С. 28–31. URL: https://law-review.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Правові-горизонти-821-2018_серпень2-28-32.pdf (дата звернення: 29.06.2023).
8. Желіховська Ю.В. Заходи щодо охорони спадкового майна за законодавством України. *Університетські наукові записки.* 2009. № 4 (32). С. 118–122.